

УДК 331.2:338.43

ОПЛАТА ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПРИЧИНИ

А. Андрющенко, к. е. н.

Уманський національний університет садівництва

© А. Андрющенко, 2014

Андрющенко А. Оплата праці в сільському господарстві: стан, тенденції, причини

Досліджена динаміка рівня оплати праці в сільському господарстві України. Вказано на те, що за абсолютними обсягами та темпом зростання рівень оплати праці в сільському господарстві є найнижчим серед усіх галузей національної економіки, причинами чого стали: низький рівень продуктивності праці, зростання обсягу ручної та зниження обсягу механізованої праці, мінімізація зайнятості та доходів сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільське господарство, рівень оплати праці, продуктивність праці, сільськогосподарська техніка, неформальна зайнятість, тіньові доходи.

Andryushchenko A. Wages in agriculture: status and trends, causes

The system of industrial relations in agriculture has many disadvantages. One of the most pressing is wages. The main problems of employment and wage reform still unresolved. This is reflected in the lack of motivation for agricultural labor and a low level of wages. The average wage in agriculture is the lowest among the sectors of the economy - 67% of the national average. One of the causes of the phenomenon is the low productivity due to the high proportion of manual labor, poor level of mechanization of production processes, the use of morally obsolete equipment and technology. Another reason for the low wages of employees is critical to the spread of informal employment in agriculture. In the context of the research we are talking about getting out of the official payroll accounting. The proliferation of informal sector in agriculture is also a cause of low and officially registered rate of labor productivity.

This study leads to the following conclusions:

- 1) wages in agriculture is the smallest among all sectors of the economy of Ukraine;
- 2) the causes of the phenomenon are:
 - a) low productivity due to the high proportion of manual labor, low level of mechanization of production processes, the use of morally obsolete equipment and technologies;
 - b) the operation of informal sector employment and wages in the informal agricultural enterprises;
- 3) to address the need to involve a number of mechanisms, including:
 - a) to encourage state innovation policy in the development and introduction of modern agricultural technology designs and technologies;
 - b) timely and full implementation of the State Programme on agricultural commodity equipment on lease;
 - c) establishment of specialized agricultural credit institutions in conjunction with stabilization of price movements in the money market;
 - d) increasing the minimum wage;
 - e) the production of agricultural legalization.

Key words: agriculture, wages, productivity, farming, informal employment, shadow income.

Андрющенко А. Оплата труда в сельском хозяйстве: состояние, тенденции, причины

Система производственных отношений в АПК имеет много недостатков. Одним из наиболее актуальных является уровень оплаты труда. Основные проблемы занятости и реформирования заработной платы до сих пор не решены, что проявляется в недостаточной мотивации к сельскохозяйственному труду и низком уровне его оплаты. Среднегодовая заработная плата в сельском хозяйстве самая низкая среди отраслей экономики – 67% от среднего по стране. Одной из причин изучаемого явления является низкий уровень производительности труда вследствие высокого удельного веса ручного труда, неудовлетворительного уровня механизации

производственных процессов, использования морально устаревших образцов техники и технологий. Другая причина низкого уровня заработной платы наемных работников – критическое распространение неформальной занятости в сельском хозяйстве. В контексте исследования речь идет о получении заработной платы вне официального учета. Распространение теневого сектора в сельскохозяйственном производстве также является причиной и низкого официально зарегистрированного показателя производительности труда.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

- 1) уровень заработной платы в сельском хозяйстве является наименьшим среди всех отраслей экономики Украины;
- 2) причинами изучаемого явления являются:
 - а) низкий уровень производительности труда вследствие высокого удельного веса ручного труда, низкого уровня механизации производственных процессов, использование морально устаревших образцов техники и технологий;
 - б) функционирование теневого сектора занятости и неофициальной заработной платы в сельскохозяйственных предприятиях;
- 3) для решения проблемы необходимо задействовать ряд механизмов, в частности:
 - а) активизацию государственной инновационной политики в сфере разработки и внедрения в производство современных образцов аграрной техники и технологий;
 - б) своевременное и полное выполнение государственной программы обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей техникой на условиях лизинга;
 - в) создание специализированных аграрных кредитных учреждений в комплексе со стабилизацией ценовой динамики на денежно-кредитном рынке;
 - д) повышение минимального уровня заработной платы;
 - е) детенизацию аграрной сферы производства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, уровень оплаты труда, производительность труда, сельскохозяйственная техника, неформальная занятость, теневые доходы.

Постановка проблеми. Сільськогосподарське виробництво є одним із найбільш динамічних і перспективних секторів національної економіки. На тлі фінансової кризи, рецесії промислових галузей, зростання від'ємного сальдо платіжного балансу обсяги виробництва і доходи аграріїв збільшуються. Розширюється присутність української сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку. А сальдо торговельного балансу аграрної продукції з року в рік зростає. Більшість експертів сходяться на думці, що агропромисловий комплекс перетворюється на локомотив економічного зростання вітчизняного народного господарства.

Водночас система виробничих відносин в АПК, особливо в його первинному секторі, не позбавлена недоліків. Одним із найбільш актуальних є рівень оплати праці. Адже, якщо в 1990 р. у структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції оплата праці займала 33,6%, то у 2012 р. – 9,4% [1]. Тему жваво обговорюють науковці, політики, громадські діячі, господарники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш комплексних наукових

досліджень проблеми оплати праці саме у сфері сільськогосподарського виробництва можна виокремити доробок Ю. П. Воскобійника, М. Й. Маліка, В. Я. Месея-Веселяка, Б. Й. Пасхавера, В. В. Россохи, П. Т. Саблука, О. М. Шпичака та ін.

За їх результатами встановлено: основні проблеми зайнятості й реформування заробітної плати досі не вирішені, що проявляється в недостатній мотивації до сільськогосподарської праці й низькому рівні її оплати в сільськогосподарських підприємствах. Скорочення кількості населення сільських територій триває і, попри макроекономічну перспективність сільськогосподарського сектору, втрата трудових ресурсів у майбутньому може створити серйозні перепони для її реалізації. Саме тому актуальність нашого дослідження не викликає сумнівів і вимагає подальших напрацювань.

Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення економічних, соціальних, організаційних, правових аспектів оплати праці у сфері сільськогосподарського виробництва. У процесі дослідження використані такі методи, як історичний,

монографічний, аналізу і синтезу, спостереження і порівняння, динамічних рядів, середніх величин тощо.

Постановка завдання. Перед нами стояло завдання з'ясувати тенденції і причини сучасного стану оплати праці в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує від 9 до 10% ВВП та близько 60% фонду споживання населенням. Крім того, він є одним з основних бюджетоутворювальних секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України останніми роками становить 8-9%, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту. Сільське господарство сприяє

розвитку інших галузей, які постачають засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, надають транспортні, торговельні та інші послуги.

Особлива роль аграрного сектору в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов і геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагоме місце на міжнародному продовольчому ринку. Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території держави. У сільській місцевості проживає третина загальної кількості населення. У галузі зайнято 4 млн селян. Однак ситуація, що склалася в галузі, не дає змоги подолати негативні явища (рис. 1).

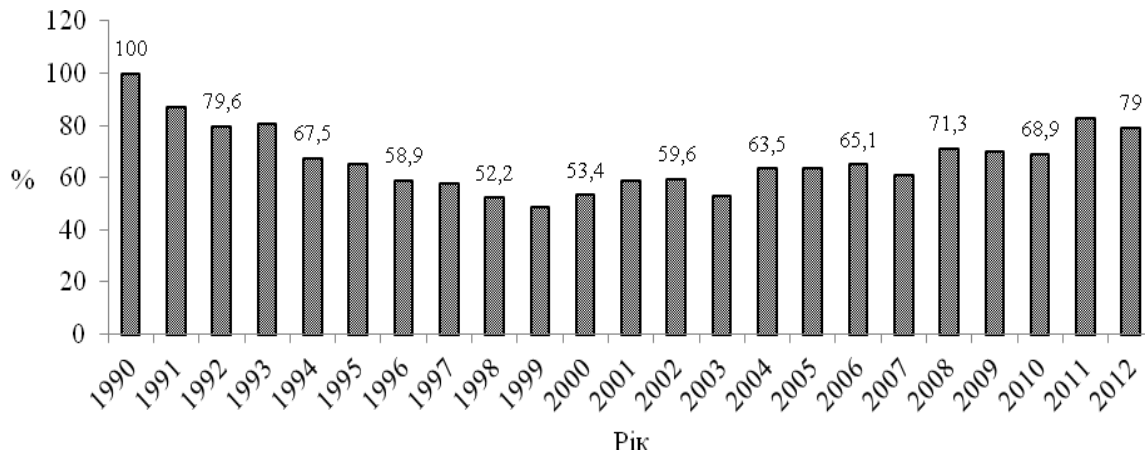

Рис. 1. Індеси валової продукції сільського господарства України, 1990 р. = 100% [1].

*Джерело: [1].

Зокрема вітчизняне сільське господарство досі не може вийти на докризовий (1990 р.) рівень виробництва валової продукції.

Найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві найнижча серед галузей економіки [2].

Як бачимо (табл. 1), рівень середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві у 2012 р. склав лише 67% від середнього в країні, опустившись за рік на 1,5 відсоткового пункту.

У структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах витрати на оплату праці скоротилися більш, ніж у 3 рази порівняно із базовим періодом (рис. 2).

Однією з причин найнижчого рівня оплати праці у сфері сільськогосподарського виробництва є низький рівень продуктивності праці (табл. 2).

Як бачимо, середньорічне зростання оплати праці – 126,5%, продуктивності праці – 110,3%; розмір середньомісячної заробітної плати за останні 18 років зріс у 54,7 рази, водночас продуктивність праці – лише у 5,3 рази.

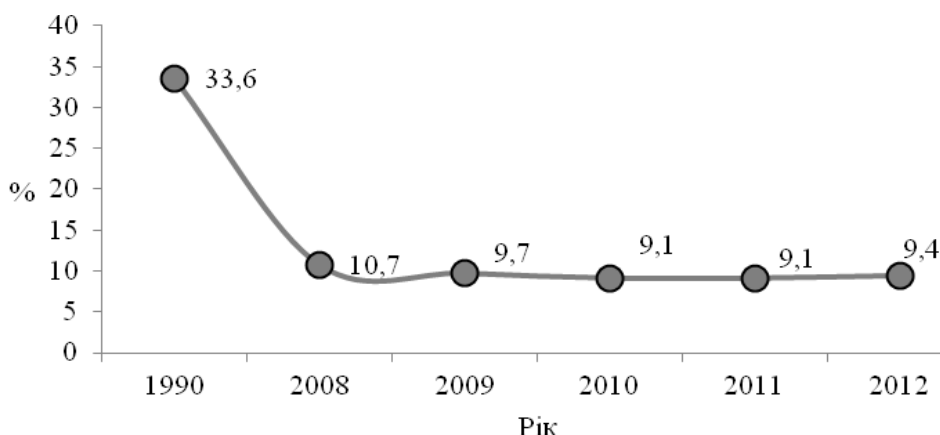

Рис. 2. Витрати на оплату праці в структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України, %.*
*Джерело: [3-8].

Таблиця 2

Розмір середньомісячної заробітної плати й продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах України*

Рік	Розмір середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві		Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах, виробництво сільськогосподарської продукції на 1 зайнятого у сталих цінах 2010 р.	
	грн	до попереднього року, %	грн	до попереднього року, %
1995	37	-	30254,8	-
1996	69	186,5	26339,8	87,1
1997	85	123,2	28174,2	107,0
1998	89	104,7	25484,8	90,5
1999	102	114,6	24103,8	94,6
2000	111	108,8	27066,9	112,3
2001	151	136,0	34577,2	127,7
2002	178	117,9	40728,8	117,8
2003	210	118,0	38007	93,3
2004	295	140,5	63376,9	166,8
2005	415	140,7	72621,9	114,6
2006	553	133,3	83854,6	115,5
2007	733	132,5	88571,3	105,6
2008	1076	146,8	127372,5	143,8
2009	1206	112,1	131332	103,1
2010	1430	118,6	132680,4	101,0
2011	1800	125,9	165229	124,5
2012	2023	112,4	159679	96,6
Базовий індекс, разів	x	54,7	x	5,3
Середнє геометричне	x	126,5	x	110,3

*Джерело: [1; 3].

Причиною низького рівня продуктивності праці є висока частка ручної праці, низький рівень механізації виробничих процесів, використання морально застарілих зразків техніки і технологій. У 2012 р. парк тракторів та зернозбиральних комбайнів сільськогосподарських підприємств становили 30,2% та 30,4% від рівня 1991 р. відповідно (табл. 3).

Як бачимо, середньорічне зростання оплати праці – 126,5%, продуктивності праці – 110,3%; розмір середньомісячної заробітної

плати за останні 18 років зріс у 54,7 раза, водночас продуктивність праці – лише у 5,3 раза. Причиною низького рівня продуктивності праці є висока частка ручної праці, низький рівень механізації виробничих процесів, використання морально застарілих зразків техніки і технологій. У 2012 р. парк тракторів і зернозбиральних комбайнів сільськогосподарських підприємств становили 30,2% та 30,4% від рівня 1991 р. відповідно (табл. 3).

Таблиця 3

Сільськогосподарська техніка в сільськогосподарських підприємствах України*

Показник	Рік							
	1991	1996	2000	2005	2009	2010	2011	2012
Трактори, тис. шт.	497,3	441,7	318,9	216,9	168,5	151,3	147,1	150,1
у розрахунку на 1000 га ріллі, шт.	14	14	11	11	9	8	8	8
Зернозбиральні комбайни, тис. шт.	105,2	85,9	65,2	47,2	36,8	32,8	32,1	32
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових, шт.	8	7	6	5	3	4	4	4
Кукурудзозбиральні комбайни, тис. шт.	15,3	12	7,9	4,8	2,9	2,5	2,3	2,1
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи, шт.	12	33	8	5	2	1	1	1
Бурякозбиральні комбайни, тис. шт.	19,8	18,3	13	8,5	5,1	4,2	3,8	3,6
у розрахунку на 1000 га посівної площі цукрових буряків, шт.	12	14	16	17	18	9	8	9
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт.	79,2	58,7	33,5	16,8	10,5	10,9	10,8	11,2

*Джерело: [1].

Для порівняння – сумарна потужність енергоозброєності вітчизняних сільгоспвиробників за такої кількості тракторів становить близько 0,55 к.с. на 1 га орних земель, натомість енергоозброєність французьких фермерів – 5,5 к.с. на 1 га орних земель [9], або у 10 разів більше. У 2000 р. у США на 1 га ріллі припадало 0,03 одиниці тракторного та комбайнового парку, у Бразилії – 0,02, в Україні – 0,01 [10].

Іншою причиною низького рівня заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві є критичне поширення неформальної зайнятості. У контексті нашого дос-

лідження йдеться про отримання заробітної плати поза офіційним обліком (табл. 4).

Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки у 2012 р. порівняно з попереднім роком зменшилася на 53,3 тис. осіб і складала 4,7 млн осіб, або 22,9% від загальної кількості зайнятого населення віком 15-70 років. Неформальний сектор економіки є переважаючим місцем прикладання праці для кожної другої особи з-посеред зайнятих сільських жителів. У міських поселеннях ця зайнятість набула меншого розповсюдження завдяки сприятливішій кон'юктурі на ринку праці.

Таблиця 4

Зайнятість у неформальному секторі економіки України за видами економічної діяльності

Показник	Рік									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2011	2012	
Всього, тис. осіб	2985,1	3276,4	3484,7	3461,1	3939,5	4436,3	4623,3	4704,9	4651,6	
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство; рибальство, рибництво	71,1	73,2	74,4	73,1	70,2	72	71,6	65,4	64,8	
Будівництво	4,7	4,4	4,7	5,9	6,1	6,9	7,7	12,3	12,8	
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	15,9	15,2	13,8	13,7	15	12,8	11,8	13,1	12,6	
Діяльність транспорту та зв'язку	1,4	1,7	1,6	1,5	1,6	1,4	1,2	1,6	1,6	
Інші види економічної діяльності	6,9	5,5	5,5	5,8	7,1	6,9	7,7	7,6	8,2	

*Джерело: [11].

Сільськогосподарське виробництво є основним видом економічної діяльності неформального сектору економіки (74,9% усіх зайнятих у зазначеному виді діяльності).

У неформальному секторі економіки переважно працюють особи працездатного віку, де середній вік населення у 2012 р. склав 42 роки (у жінок – 44 роки, чоловіків – 40 років), що перевищує середній вік усього зайнятого населення України (всього – 40 років, у жінок – 41 рік, чоловіків – 39 років). При цьому найвищий рівень участі населення у неформальному секторі економіки спостерігався серед осіб віком 15-24 роки та у віці 60-70 років.

Власне, поширення тіньового сектору в сільськогосподарському виробництві також є причиною і низького офіційно зареєстрованого показника продуктивності праці. За розрахунками, проведеними в Національному інституті стратегічних досліджень, коефіцієнт тінізації в сільському господарстві – 0,75. Слід зауважити, що темпи зростання рівня тінізації в сільському господарстві найбільші серед усіх галузей економіки [8, с. 29-30].

Як низький офіційно зареєстрований рівень заробітної плати, так і ймовірно вищий

рівень оплати праці в тішовій частині економіки сільського господарства є негативними чинниками. Існування потужного тішового сектору спричиняє низку серйозних проблем:

1) рішення про перехід до неофіційного сектору призводить до руйнування фіскальної (податкової) бази, необхідної для виконання державою своїх функцій;

2) перебування поза межами офіційної економіки накладає обмеження на можливість розширення виробництва, а отже, економічного зростання галузей сільськогосподарського виробництва;

3) тішовий сектор є каналом, чи посередником, поступового залучення до легальної економіки суто кримінальних грошей. В аграрному секторі економіки це проявляється насамперед через ринок землі;

4) значні обсяги тішової економіки та високий рівень корупції, що з нею асоціюється, негативно впливають на інвестиційну привабливість сільськогосподарських підприємств. А з дрібними товаровиробниками, якими є господарства населення, інвестори не зацікавлені працювати;

5) однією з основних проблем, пов'язаних з існуванням тішового ринку праці в сільсь-

кому господарстві, є нелегальні доходи громадян, не враховані і відповідно не оподатковані. При цьому податок із доходів фізичних осіб є основним джерелом наповнення місцевих бюджетів (понад 70 %), метою яких є вирішення соціальних проблем кожного окремо взятого населеного пункту;

б) низький рівень офіційної заробітної плати і тіньові доходи найманих працівників сільськогосподарських підприємств створюють серйозні проблеми для наповнення Пенсійного фонду України сьогодні та для самих найманих працівників, які після досягнення пенсійного віку зіштовхнуться з проблемою низьких обсягів персональних пенсійних накопичень та пенсійних виплат відповідно.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1) рівень заробітної плати в сільському господарстві є найнижчим серед усіх галузей економіки України. Це один з основних чинників міграції населення із сільської місцевості в місто;

2) серед причин досліджуваного явища найважливішими є:

а) низький рівень продуктивності праці внаслідок високої частки ручної праці, низького рівня механізації виробничих процесів, використання морально-застарілих зразків техніки і технологій;

б) функціонування тіньового сектору зайнятості та неофіційної заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах;

3) для вирішення проблеми необхідно задіяти низку механізмів, зокрема:

а) активізація державної інноваційної політики у сфері розробки та впровадження у виробництво сучасних зразків аграрної техніки і технологій;

б) вчасне та повне виконання державної програми забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технікою на умовах лізингу;

в) створення спеціалізованих аграрних кредитних установ у комплексі зі стабілізацією цінової динаміки на грошово-кредитному ринку;

д) підвищення мінімального рівня заробітної плати;

е) детінізація аграрної сфери виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Сільське господарство України 2012 : стат. зб. / за ред. Н. С. Власенко. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 392 с.

2. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України №1158 від 19 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/print/apk?nid=2976>.

3. Державна служба статистики України. Статистична інформація. Доходи населення. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 1995-2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszp_u2005.html.

4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/selo/s_g%20tech08.zip.

5. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/selo/s_g%20tech09.zip.

6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/selo/s_g%20tech10.zip.

7. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2012/05_2012/bl_sg_tex_2011.zip.

8. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах : стат. бюл. [Електронний ресурс]. – К. : Державна служба

статистики України. – Режим доступу :
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2013/bl/06/bl_oepv_12.zip.

9. Войтюк В. До проблем інженерно-технічного забезпечення АПК / Войтюк В., Демко А. // Пропозиція. – 2007. – № 5. – С. 98.

10. Долман Е. Динаміка сільськогосподарської конкуренції: уроки політики іноземних держав (Служба економічних досліджень МСГ США) / Долман Е., Осборн С., Ломар Б. // Пропозиція. – 2003. – № 10. – С.109.

11. Доповідь “Ринок праці у 2012 році” (за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, обстеження підприємств, установ та організацій, адміністративною інформацією державної служби зайнятості) [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2013. – №09/2-26/119. – 33 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/rp/pres-reliz/dop_pr_2012.zip.

12. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.

